

Яго насіў Ізяслаў?

Знойдзены ў Бабруйску шлем можа стаць унікальнай гістарычнай рэліквіяй Беларусі

Сенсацыя нарадзілася выпадкова. У Бабруйску, на тэрыторыі Дняпроўска-Бярэзінскага прадпрыемства водных шляхоў, у час спуску на ваду пływучага дока адзін з мясцовых рабочых Уладзімір Балында заўважыў на беразе ў пяску прадмет акруглай формы. Першае, аб чым падумаў Уладзімір Аляксандравіч, што гэта нейкая напаяўражвая каструля. Але як яна трапіла ў тоўшчу пяску? Цікаваць узяла сваё, і рабочы вырашыў дастаць знаходку. Так замест кухоннай пасудзіны ў руках дапытлівага чалавека апынуўся металічны шлем. І тут памылкі ўжо быць не магло – менавіта ў такім воінскім даспеху грамяць ворага рыцары ў любой кінастужцы пра падзеі сярэднявечнай мінуўшчыны. Гэта акалічнасць і навяла Уладзіміра Балынду на думку, што знойдзены прадмет уяўляе сабой каштоўнасць, найперш з гістарычнага пункту гледжання.

У Бабруйскім краязнаўчым музеі, куды адразу ж аднеслі шлем, здагдку пацвердзілі: гэта сапраўды рэдкая рэч, якая цалкам можа мець адносіны да падзей тысячагадовай даўнасці. Мясцовыя музейшчыкі адразу ўзялі знаходку пад сваю апеку, а пасля ўжо паведамілі пра яе навуковай грамадскасці. І тут пачалося.

Пра артэфакт напісалі бадай усе вядучыя газеты краіны, сюжэты аб унікальным шлеме застракацелі ў выпусках тэленавін. Не застаўся, вядома ж, убаку ад гэтага і інтэрнэт, на асобных рэсурсах якога некаторыя карыстальнікі разам са станючымі

эмоцыямі сталі выказваць і сумненні ў гістарычнай верагоднасці такой рэдкай знаходкі. Маўляў, штосьці падобнае ўжо сустракалася. Шмат, напрыклад, у свой час гаварылася пра 200-кілаграмавага драўлянага, як меркавалася, паганскага ідала, знойдзенага аквалангістамі ў рацэ Дрыса непадалёк ад вёсак Краснаполле і Амосенкі Расонскага раёна Віцебскай вобласці, які пасля дэндрахраналагічнай экспертызы аказаўся сучаснай, не больш як 30-гадовай даўнасці, падробкай. Існуюць сумненні ў асобных гісторыкаў і на конт так званага «пояса Вітаўта», нібыта падараванага на мяжы XIV–XV стагоддзяў вялікаму князю крымскім ханам Хаджы-Гірээм. Дый наогул ці мала было, ёсць і яшчэ будзе выпадкаў, калі наваробка выдаецца за артэфакт?

– Нам шлем адразу падаўся ўнікальным, – гаворыць дырэктар Бабруйскага краязнаўчага музея Наталя Арцёмчык. – Выказваліся розныя здагадкі наконт прыналежнасці яго да пэўнага гістарычнага перыяду. Таму, каб паставіць усе кропкі над «і», мы звярнуліся да спецыялістаў. На нашу просьбу адгукнуліся і прыехалі ў Бабруйск супрацоўнікі Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук, гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, падключыўся таксама старшыня Камісіі

▼ Месца на беразе ракі Бярэзіны, дзе знайшлі шлем

па адукацыі, навуцы і культуры Палаты прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу, вядомы археолаг, доктар гістарычных навук Ігар Марзалюк. Гэтым, на першы погляд, вузкім, але вельмі кампетэнтным колам і было зроблена заключэнне, што знойдзены шлем – унікальны артэфект, які можа датавацца X – пачаткам XI стагоддзя. Пасля праведзенай персаніфікацыі рэдкай знаходкі намі былі аформлены ўсе неабходныя дакументы для надання ёй статусу гісторыка-культурнай каштоўнасці Рэспублікі Беларусь. Зараз яны на разглядзе ў адпаведнай дзяржаўнай камісіі, і, спадзяюся, станючае рашэнне – справа часу...

Аднак пакуль гэта ажыццявіцца, гістарычная рэліквія будзе знаходзіцца ў Мінску. Аразу пасля праходжання ўсіх неабходных працэдур агляду шлем перавезлі ў сталіцу, у рэстаўрацыйныя майстэрні Беларускага дзяржаўнага музея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны. Займацца ж яго аднаўленнем будзе вопытны майстар Васіль Пчэльнікаў, на рахунку якога некалькі паспяховых работ, у тым ліку і рэстаўрацыя рыцарскіх даспехаў XVI стагоддзя, што былі падняты некалькі гадоў таму са дна ракі Віхра ў Мсціслаўскім раёне Магілёўскай вобласці. Дарэчы, абноўлены Васілём Іванавічам рарытэт цяпер экспануецца ў Музеі гісторыі горада Магілёва.

Між тым падрабязнасці свайго новага праекта рэстаўратар не каментуе. Што цалкам заканамерна, бо тут, відаць, якраз такі выпадак, калі неабходна найперш рабіць справу, а не выказвацца наконт яе. Тым больш што да канкрэтных дзеянняў адносна рэліквіі яшчэ не дайшло. Пасля пераезду ў сталічны музей яна была змешчана ў ёмістасць з дыстыляванай вадой. Гэта неабходна для таго, каб з паверхні шлема змыць мінеральныя рэчывы, якія могуць у далейшым нашкодзіць яго агульнай захаванасці. У новым для сябе асяроддзі артэфект прабудзе прыкладна да канца мая бягучага года, пасля чаго спецыялісты правядуць ачышчэнне ягонай паверхні і поўную кансервацыю. Затым бабруйскую знаходку даследуюць на предмет афіцыйнага пацвярджэння

яе гістарычнай каштоўнасці вучоныя-крыміналісты. Імі ж будзе праведзены і поўны спектральны аналіз шлема, вызначаны тыпы напылення каштоўнага металаў на яго паверхні і тэхналогіі, паводле якіх ён быў зроблены. І толькі пасля гэтага шлем будзе перададзены ў поўнае распараджэнне майстра-рэстаўратара.

На агульным фоне шырокай цікаўнасці грамадскасці да знойдзенага ў Бабруйску рарытэта свае меркаванні наконт яго, вядома ж, выказваюць і навукоўцы-гісторыкі. Некаторыя робяць гэта дыпламатычна, з асцярогай. Іншыя, а найперш тыя, хто патрымаў у руках артэфект, пераканаўча сведчаць, што шлем – унікальная аўтэнтчная знаходка, якая цалкам «цягне» на сенсацыю ў навуковым свеце.

Прынамсі, намеснік дырэктара Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук кандыдат гістарычных навук Вадзім Лакіза на нашу просьбу адгукнуўся лаканічным, але даволі пераканаўчым каментарыем: «Няма сумненняў – мы атрымалі ўнікальны артэфект, што цалкам можа стаць падставай для новых адкрыццяў навукоўцаў, якія займаюцца даследаваннем гісторыі беларускай дзяржаўнасці».

«Я лічу, гэта знаходка – лепшае, што за апошнюю тысячу гадоў адбылося ў Бабруйску!» – такое меркаванне выказаў у адным з апошніх сваіх інтэрв'ю загадчык

▲ Работы Дняпроўска-Бярэзінскага прадпрыемства водных шляхоў Уладзімір Балында з рарытэтай знаходкай

ДАРЭЧЫ

Шлемы так званага чарнігаўскага тыпу склѣваліся з чатырох жалезных пласцін таўшчынёй ад 1,2 да 1,7 мм і знізу сцягваліся абручом, у ім, у сваю чаргу, выразліся прамавугольныя петлі і ўнутры прапускаўся металічны пруток для мацавання кальчужнай барміцы. Пярэдняя і задняя пласціны, якія мелі ўзорныя, хвалістыя краі, наклѣваліся на бакавыя. Месяца злучэння пласцін прыкрывалася пазалочанай меднай стужкай. Наверхам шлема служыла ўтулка – яна прыклѣвалася да верху.

Характэрнай адметнасцю шлемаў з яўляецца яго ўпрыгажэнне. Сегменты яго верху пакрываліся залочанай меддзю, а паверх яе – фігурнымі металічнымі накладкамі. На чале (пярэдняй пласціне) шлема прымацоўвалася яшчэ і выява трылісніка ці трызубца, якая звычайна серабрылася.

Вышыня корпуса шлемаў так званага чарнігаўскага тыпу магла быць ад 18 да 22 см, а агульная, з наверхам, 25–29 см. Вага іх таксама не была строга вызначанай і магла хістацца ад 1,4 да 1,9 кг.

аддзела археалогіі Сярэдніх вякоў і Новага часу згаданай акадэмічнай установы кандыдат гістарычных навук Вадзім Кошман. З думкамі калег салідарны і вядомы гісторык дацэнт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта Сцяпан Цемушаў. Ён займаецца вывучэннем таго ж гістарычнага перыяду, да якога адносіцца знойдзены ў Бабруйску шлем.

Аднак былі і супрацьлеглыя меркаванні. Прынамсі, гісторык Сяргей Тарасаў на адным з інтэрнэт-форумаў даволі скептычна выказаўся наконт знаходкі: «Як той казаў: «Не магу змаўчаць»... Нас моцна «нагрэлі» з «Поясам Вітаўта»... спрабавалі з «Каралямі Аўфрасіньні»... Апошняя з выпадку поўнае лухты не «пракаціла». Аналагічная, праўда, дылетанцкая спроба – полацкі падводны стод. Купіліся многія. Усё вышэй пералічанае – падман! І гэты шалом – што, з нержавейкі зроблены? Проста ў вадзе ляжаў амаль 700 гадоў? Гады 23 патрымалі звычайны навароб, каб прадаць даражэй за «гісторыка-культурную каштоўнасць...» Праўда, праз некаторы час, відаць, пазнаёміўшыся з выказваннямі калег па гістарычным цэху ці перамовіўшы з тымі з іх, хто на свае вочы бачыў рырэтэт, С. Тарасаў змяніў свае погляды і на тым жа рэсурсе напісаў: «Шлем сапраўдны, X–XI стст.! Веру сапраўдным археолагам М. Плавінскаму і В. Лакізе».

Свамі меркаваннямі падзяліўся з намі і І. Марзалюк. Паводле яго сцвярджэння, шлемы, да якіх адносіцца бабруйская знаходка, вельмі добра датаваны з гістарычнага пункту гледжання. Самыя раннія шлемы такога тыпу з’явіліся ў другой палове X стагоддзя і поўнасю зніклі з поля зроку гісторыі ў першай палове XI стагоддзя. Прынамсі, такія знаходкі пазнейшага часу археолагам не сустракаліся.

– Па ўсім відаць, знойдзены ў Бабруйску шлем быў выраблены па замове скандынаўскімі майстрамі, – гаворыць Ігар Аляксандравіч. – На сённяшні дзень у свеце, з улікам бабруйскага, вядома ўжо дваццаць такіх артэфактаў. Знаходзілі падобныя шлемы ва Украіне, ускандынаўскіх краінах і Польшчы, два фрагменты былі

адшуканы на тэрыторыі Расіі, пры раскопках у Ноўгарадзе. Гісторыкі адносяць іх да тыпу шлема з чарнігаўскага кургана «Чорная магіла», дзе ўпершыню ў 1870-я гады такі артэфакт адкапаў расійскі археолаг Д. Самаквасаў. Цяпер знаходка экспануецца ў Дзяржаўным гістарычным музеі ў Маскве і лічыцца самай лепшай па захаванасці з усіх вядомых, нягледзячы на тое, што яе структура была пашкоджана агнём: мяркуецца, адбылося гэта ў час рытуальнага пахавання праз спальванне цела ўладальніка шлема...

Дарэчы, паводле мясцовай легенды, у кургане «Чорная магіла» ў Чарнігаве пахаваны заснавальнік горада – адважны воін Чарніга. Аднак, якой бы ўзвышанай ні была гісторыя пра гэтага чалавека, яна супярэчыць гістарычным рэаліям. Ужо згаданым археолагам Д. Самаквасавым на падставе атрыманых у час раскопак матэрыялаў быў устаноўлены прыкладны час пахавання: знойдзеныя ў кургане манеты датуюцца 70–90 гадамі X стагоддзя. Чарнігаў жа значна старэйшы па сваім «узросце» – у канцы IX стагоддзя ён быў ужо буйным горадам. Таму гісторыкамі выказваецца меркаванне, што ў «Чорнай магіле» быў пахаваны князь Чорны, які якраз і жыў у згаданы пррамежак часу.

На высокі статус нябожчыка паказвае ўнушальны памер кургана, а таксама той факт, што пахаванне зроблена з вялікімі ўшанаваннямі. На мяжы X–XI стагоддзяў у славянскім свеце існаваў так званы двайны абрад пахавання. Спачатку вакол будучага кургана па крузе выкопваўся роў, а зямлю з яго насыпалі ўнутр. Для нябожчыка і яго жонкі будаваўся дом, куды змяшчаліся розныя рэчы хатняга ўжытку, зброя, прылады працы і жывёла. Усё гэта затым спальвалася, пасля чаго астанкі цел людзей разам з рэшткамі зброі, амуніцыі і іншага збіралі і выносілі, а кастрышча прысыпалі зямлёй, на версе яго змяшчалі абпаленыя астанкі і рабілі курган.

Акрамя пашкоджанага агнём шлема, у «Чорнай магіле» Д. Самаквасаў знайшоў масіўныя металічныя кавалкі, у якія пад уздзеяннем высокай тэмпературы спяклася зброя. Таксама высветлілася, што

ў кургане разам з дарослымі мужчынам і жанчынай пахаваны і падлетак. Яны былі ў ваеннай амуніцыі, побач ляжалі мячы, кап'ё, сядло, шчыт, гаршчок з авечымі косткамі, астанкі двух коней у збруі. Каля жанчыны знаходзіліся сярпы, вёдры і іншы металічны посуд... Таксама знойдзены дэталі паясоў, упрыгажэнняў, сякеры, ігральныя косткі – бабкі. Некаторыя прадметы, напрыклад рытон – 67-сантыметровая пасудзіна з рога тура, на якім адлюстраваны выявы звяроў, птушак і людзей, не былі пашкоджаны агнём. Гэта азначае, што іх паклалі ў пахаванне пасля спальвання цел нябожчыкаў, не пасрэдна перад насыпаннем кургана.

– Бабруйскі шлем захаваўся ў значна лепшым стане, чым рарытэт з чарнігаўскай «Чорнай магілы», – прадаўжае І. Марзалюк. – І гэтая акалічнасць дае надзею на новыя археалагічныя знаходкі, якія, безумоўна ж, будуць арганізаваны на беразе Бярэзіны, у тым месцы, дзе «явіўся міру» сенсацыйны артэфакт. Нашу цікавасць да гэтага падагравае і тое, што там жа, дзе і шлем, былі адшуканы і іншыя ўнікальныя рэчы – баявая сякера Х стагоддзя і наканечнік кап'я. Іх яшчэ мінулай восенню знайшоў адзін з рабочых Бабруйскага рачнога порта. Знаходкі ён спачатку вырашыў пакінуць сабе, але пасля таго, як па горадзе разляцелася вестка пра каштоўны шлем, перадаў іх у мясцовы краязнаўчы музей, дзе яны цяпер і захоўваюцца. Усё гэта можа сведчыць пра наяўнасць у месцы выяўлення шлема ці дзе-небудзь побач з ім пахавання сярэднявечага воіна высокага сацыяльнага статусу. Вельмі хацелася б, каб нашы чаканні пацвердзіліся вынікамі археалагічных раскопак...

Каму мог належаць бабруйскі шлем? Адназначны адказ на гэтае пытанне: знакамітаму воіну, магчыма, і камусьці з князёў-военачальнікаў. Гісторыкі не выключаюць, што гэты артэфакт можа адносіцца і да кола старажытнасцей Полацкага княства, адзін з кіраўнікоў якога, цалкам верагодна, мог яго страціць у час сваіх шматлікіх паходаў. Але ўсё ж хто канкрэтна мог быць уладальнікам баявога шлема?

Паводле сцвярджэння І. Марзалюка, меркаванні адразу некалькіх гісторыкаў наконт таго, каму належала гэтая старажытная рэч, супадаюць. Хутчэй за ўсё, гэта князь Ізяслаў. Да такой высновы даследчыкі прыйшлі, выкарыстоўваючы метады выключэння астатніх кандыдатаў на валоданне шлемам.

– Рагвалод быў забіты ў Полацку. Значыць, шлем не мог належаць яму, – дзеліцца далей уласнымі і сваіх калег здагадкамі Ігар Аляксандравіч. – Уладзімір Святаславіч, які хрысціў Кіеўскую Русь, пахаваны ў Кіева-Пячэрскай лаўры, таму таксама варыянт адпадае. Па гэтай жа прычыне нельга атаясаміць з уладальнікамі шлема і князёў Брачыслава і Усяслава Чарадзея. Першы, хутчэй за ўсё, знайшоў свой вечны спачын у адным з полацкіх храмаў, а другі, верагодна, у той жа Кіева-Пячэрскай лаўры. Застаецца толькі Ізяслаў – сын князя Уладзіміра і Рагнеды. Аднак, як бы там ні было, аўтарытэтна магу заявіць: Беларусь на сённяшні дзень мае самы старажытны сімвал дзяржаўнасці і ўлады. Ізяслаў, калі гаварыць сённяшняй мовай, быў кіраўніком Полацкага княства – калыскі беларускай дзяржаўнасці. І, як думаецца, знойдзены яго шлем, кажучы сучасным маладзёжным слэнгам, гэта больш крута за шапку Манамаха – расійскі нацыянальны здабытак. Бо яна – шапка, дараваная аднаму з маскоўскіх князёў, як мяркуецца, кіраўніком Залатой Арды Узбек-ханам, у XV стагоддзі. Мы ж маем рарытэт, датаваны X – пачаткам XI стагоддзя...

Нягледзячы на катэгарычныя і не вельмі сцвярджэнні гісторыкаў, у справе вакол бабруйскага шлема пакуль няма пэўнасці. Адказы на ўсе пытанні можа даць толькі поўны спектральны аналіз знаходкі, і вынікаў яго трэба дачакацца. Пакуль жа дакладна вядома адно: пасля рэстаўрацыі рарытэт будзе дэманстравана на кароткачасовай выставе, наладжанай у адным са сталічных музеяў, а затым вернецца ў Бабруйск, дзе зойме пачэснае месца ў экспазіцыі мясцовага краязнаўчага музея.

Сяргей ГАЛОЎКА

Рэканструкцыя шлема чарнігаўскага тыпу, зроблена майстрам з г. Казані Эдуардам Шайхутдзінавым

Шлем з кургана «Чорная магіла» ў экспазіцыі Дзяржаўнага гістарычнага музея ў Маскве

Фотаздымкі з асабістага архіва І. Марзалюка.